

15. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с. – (Спадок).
16. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / Д. І. Чижевський; [підг. тексту й передне слово Л. Ушкалова]. – Харків : Прапор, 2004. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 18 грудня 2012 року

УДК 821.161.2-32.09

Юлія Бродюк
(м. Переяслав-Хмельницький)

ТВОРЧИСТЬ М. ТОМЧАНІЯ В КОНТЕКСТІ ДОБИ: ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ

У статті розглянуто твори М. Томчання, зокрема «Латаний мішок», «Повернення», «Іринка», «На межі» тощо, написані автором в перше повоєнне десятиріччя. Проаналізовано цикл оповідань кінця 50–60-х років ХХ століття. Простежено генезу художнього мислення письменника. Виявлено ряд приметних рис, приналежних до поетикальної системи М. Томчання, а саме: ліризм, психологізм, глибинна етнічна пам'ять поколінь, зв'язок людини з природою та ін.

Ключові слова: *художнє мислення, генеза, оповідання, психологізм, ліризм.*

В статье рассмотрены произведения М. Томчания, в частности «Латан мешок», «Возвращение», «Ира», «На грани» и т.д., написанные автором в первое послевоенное десятилетие. Проанализирован цикл рассказов конца 50–60-х годов ХХ века. Прослежена генеза художественного мышления писателя. Выявлен ряд отличительных черт, принадлежащих к поэтикальной системе М. Томчания, а именно: лиризм, психологизм, глубинная этническая память поколений, связь человека с природой и др.

Ключевые слова: *художественное мышление, генезис, рассказы, психологизм, лиризм.*

The article deals with the works of M. Tomchaniy, including «Patched bag», «Return», «Irinka», «On the Edge», etc., written by the author in the early postwar decades. The cycle of stories of late 50–60-ies of XX century was analyzed. The genesis of creative thinking of the writer was investigated. Found out a number of distinguishing features, belonging to poetical system of M. Tomchaniy, namely lyricism, psychology, deep ethnic memory of generations, the relationship between man and nature and others.

Key words: *artistic thinking, genesis, narrative, psychology, lyricism.*

Рецепція творчості М. Томчанія в історії української літератури ХХ ст. неодноразово змінювала свої акценти. До цього часу спостерігається широкий спектр оцінок естетичної вартості художнього доробку письменника, полярних суджень про світоглядні особливості митця. Часова переоцінка провідних векторів руху літературного процесу супроводжується деформацією об'єктивної картини, дослідницькою суб'єктивізацією, внаслідок чого в сучасному літературознавстві практично відсутнє фактичне розуміння творчої спадщини М. Томчанія.

Віднесений до «другорядних», М. Томчаний був недооцінений по смерті літературознавчою критикою, яка зупинялася лише «на самих сонячних шляхах літератури» (І. Франко). Слушною видається думка класика, котрий надавав перевагу культурно-історичній школі, за законами якої дослідник «з подякою і пієтизмом розбирає й скромні, й забуті писання дрібних талантів», адже «все, що свідчить про духове життя, про духовий інтерес, вищий над буденні матеріальні клопоти і турботи життя, гідне уваги історика літератури [16, с. 37]».

Роль дрібніших талантів не зводиться лише до основи у формуванні геніїв. Нехтування другорядними митцями призводить до відкидання літературно-ідеологічного контексту, без якого неможливе адекватне розуміння стилю доби. Адже щоби всебічно збагнути об'єктивний стан літературного життя середини ХХ століття, необхідно оцінити творчий внесок таких митців у духовну скарбницю вітчизняної культури. До означених письменників належить і Михайло Іванович Томчаний – видатний закарпатський прозаїк, що народився 16 липня 1914 року в

с. Горяни поблизу Ужгорода. За словами В. Попа, «рідне Закарпаття стало для нього (М.Т.) джерелом сюжетів і характерів, надаючи творам певного колориту, так би мовити, приземлюючи їх у доброму розумінні слова, але водночас художньою своєрідністю, проблематикою вони сягнули висот сучасного красного письменства [9, с. 3]».

Проза митця була предметом вивчення низки науковців: Ю. Бадзьо [1], Ю. Балеги [2], В. Беляєва [3], І. Вишневського [4], В. Дончика [5], О. Мишанича [7], М. Наєнка [8], Л. Новиченка [6], В. Попа [9], І. Семенчука [10] та інших. Однак до цього часу сучасному літературознавству бракує фахових студій, присвячених творчості цікавого письменника Закарпатського краю. Саме тому мета нашої статті полягає у глибшому вивченні творчого доробку письменника, починаючи від малої прози першого повоєнного десятиріччя до оповідань 50–60-х років ХХ ст.

Відомий і чи не єдиний дослідник творчості М. Томчанія В. Поп хронологічно структурує малий епос прозаїка так: 1) оповідання першого повоєнного десятиріччя (саме в цей час письменник дебютує в літературі першою книгою – «Шовкова трава», з якою був прийнятий до Спілки письменників); 2) оповідання 50–60-х років ХХ ст., які увійшли до збірок прози «Двоє щасливих» (1958), «Готель «Солома» (1960), «На кордоні» (1962), «Скрипка – його молодість» (1968). Таким чином, у своїй подальшій роботі ми беремо за основу означений тематичний розподіл дослідника.

Перші оповідання М. Томчанія, зокрема «Латаний мішок», «Повернення», «Іринка», «На межі» та інші, позначені штампом соцреалізму. Письменнику ще не вдається вийти за межі поширеного в радянському літературознавстві жорсткого розподілу персонажів на позитивних, з яких слід брати читачеві приклад, і негативних, осуджуваних «громадською думкою». Як зазначає В. Поп, «естетика соціалістичного реалізму вимагала перспективи характеру, героя з революційними поривами, з яскраво вираженою позицією боротьби за нове життя [9, с. 21]». Так, в оповіданні «Іринка» головна героїня твору – молода трикотажниця Іринка Гужвай, свариться з коханим через те, що з

його вини светри на заводі неякісно пофарбовані. Кульмінацією сюжету є обговорення проблеми на профспілкових зборах, де дівчина обстоюючи принцип «в одному казані варимо», закликає колектив вплинути на недолугого робітника Михайла. Розв'язка є цілком логічною для означеного сюжету зокрема та всієї тогочасної дійсності загалом – на Новий рік Іринці за виявлену активну громадянську позицію дарують радіоприймач та надають вітальне слово. Майстерний опис природи на початку твору нівелюється риторичним запитанням: «...Як може бути холодно молодій трикотажниці в'язального цеху? [14, с. 16]».

У творах соціалістичних реалістів, на відміну від їх попередників – реалістів, змінилося трактування землі. Як зазначає Н. Ференц, у літературі минулих часів вона була символом гармонії, сенсом існування. У письменників соцреалізму земля виступає уособлення зла. В оповіданні М.Томчанія «На межі» два сусіди – Паранич і Колесар – ворогують, бо «землі їхні ... по сусідству. Тут уже ніяк не обійдешся без гріха, коли тої землі так мало... – Ти сякий-такий, до моєї землі не пхайся, бо голову тобі зотну... я тобі дам землі, що переїсишся нею, на груди її тобі навалю... [14, с. 52]». Лише колективна праця на спільному вже шматку поля, що належить колгоспу, примирила двох ворогів: «Паранич і Колесар тепер два нерозлучні приятелі. Паранич сказав: «Буду боротися за високий врожай кукурудзи», а Колесар зразу підтримав його [14, с. 53]».

На думку В. Попа, в основу оповідання «На межі» письменник поклав задум показати злам психології колективного господарювання на землі. Однак прозаїк надто спростив і полегшив вирішення означеної проблеми, явно поспішив із висновками, начебто протягом якихось трьох-чотирьох літ у людини-власника, господаря може народитися почуття ворожнечі до меж та й такий жажливий стандарт мислення плакатними, лозунговими штампами, як це передано в мові одного з персонажів твору – Паранича [14].

Штучністю і нарочитістю позначена розв'язка твору: Паранич бачить як на межі росте верба і з гнівом викорчовує її, щоб більше нічого не нагадувало йому про колишні межі.

Незважаючи на абсурдність самої кінцівки, М. Томчаний проявляє неабиякі можливості у змалюванні образу-ідеї: «І страшна лють охопила його. Глечик поставив на землю, вийняв з кишені ножа і почав викопувати маленьку вербу. Він копав землю навколо неї і пальцями вигрібав її. Паранич аж пихтів від злості. Сонце з zenіту пекло його зігнутої спину, і піт ллявся по його обличчю. Сорочка прилипла йому до тіла, від чого він ще більше сердився [14, с. 55]».

За канонами соцреалізму, у творах втіленням приватновласницьких інстинктів часто виступає мати. В оповіданні Петра Панча «Мамо, вмирайте!» дев'яностоп'ятирічна мати Гната Голода довго і тяжко помирає. Але герой може вступити до колгоспу лише після її смерті. Сповнений відчаю, він кричить «Мамо, вмирайте!». В оповіданні М.Томчання «Жменяки» мати проклинає сина за те, що той розорує межі землі, яка так тяжко дісталася родині. Однак позиція матері в означеному творі цілком виправдана – довгі роки свого життя вона поклала на те, щоб заробити дітям на кусень хліба і врешті решт надбати з чоловіком землі для їх безбідного майбутнього. Розорювання меж самими дітьми (в оповіданні за кермом трактора – син Юрко) нівелює всі батьківські старання та несе в собі прихований зміст. У контексті письменнику вдається порушити надзвичайно актуальну проблему національного виродження, яничарства на рідній землі.

Загалом, незважаючи на відверту слабкість та певною мірою штучність зображуваного, у першій збірці М. Томчання «Шовкова трава» письменник має і чимало успіхів. Зокрема, в опануванні засобами реалістичного відтворення дійсності, у пошуках цікавих, змістовних деталей, форм безпосередньої оповіді. Книжка виявила потенційні творчі можливості автора [9]. За словами Ю. Смолича, «вона не може не викликати симпатій у читача, не може не привернути уваги: на її сторінках відчувається безсумнівна обдарованість письменника, відчувається його жадоба до життя, прагнення бачити [12, с. 121]».

Подальші творчі пошуки М.Томчання відбилися в наступних збірках: «Двоє щасливих» (1958), «Готель «Солома» (1960), «На кордоні» (1962), «Скрипка – його молодість» (1968), які засвідчили

роботу прозаїка в руслі психологічного аналізу та аналітико-синтетичного письма.

У цей час остаточно вимальовується головна естетична концепція М. Томчання. Автор стверджує, що краса є всюди: в речах прекрасних та буденних, в людях та оточуючій їх дійсності. «Краса творення, снага отчої землі, рідного кореня проходить лейтмотивом через ряд ... творів Михайла Томчання. Образ людини-творця, наснаженої добротою, душевністю, утвердженням гуманного начала, стає сутнісним у прозі Михайла Томчання і є однією з форм втілення його естетичного ідеалу, художня трансформація якого багатопланова [9, с. 43–44]».

Для творів М. Томчання цього періоду характерними рисами є ліризм, художня деталь і філософський підтекст, закладений найчастіше в кульмінації у формі образного вислову.

На особливу увагу читачів заслуговує ряд новел, внутрішньо об'єднаних гуманістичною ідеєю і спільним ліричним героєм – образом допитливого хлопчика з гострим сприйняттям навколишньої дійсності. Сюди можна віднести такі психологічні студії М. Томчання, як «Прощання», «Батько», «З дідом по тички», «Перший заробіток», «На прогулянку» тощо.

Надзвичайно майстерно письменник виокремлює проблему еміграції українців за кордон. Розрив батьківської пуповини з рідним краєм прирівнюється до смерті: «Бабуся з мамою пекли калачі, бабальки, маківники й різні крученики. В хаті лежав сум, наче хтось помер [13, с. 36]». Чужа земля видається пасткою, тюрмою, місцем, що принесе загибель: «Я наслухався розповідей про широке море, яке кожний мусить переплисти, якщо хоче заробити таляра... А як, не дай Боже, хтось помре на кораблі, то най ся не приказує, небіжчика швидко кладуть у мішок і кидають у море. Бо горе такому кораблю, що не скине свого мерця у воду і захоче його везти на берег... А коли тебе не захлинули морські хвилі, не з'їла акула посеред моря, то на тому березі американському одні зустрічають тебе з оркестром, а другі кричать на тебе: «Чужинце, забирайся, звідки прийшов: у нас в самих немає роботи!» ... Тебе спускають у глибокий колодезь, і копай вугілля, Йване, коли хочеш у своєму краю земельки прикупити,

хліба дати своїм діточкам... В серці твоїм шумлять Карпати... а над тобою висить товстий шар чужої землі, яка готова в кожну мить лягти на твою спину й роздавити тебе, мов черв'ячка [13, с. 36]».

Важливою складовою модусу ментально-національної ідентичності в малій прозі письменника є збагачення поетичної структури тексту легендами, повір'ями, переказами, що передають тонкий ліризм світосприйняття. Так, зокрема, в оповіданні «Чорногуз» автором висвітлена тематика любові й поваги українців до лелек: «Щоб ти їх не лякав, хлопче, – сказали дід, – щоб ти не кидав у них камінням! Коли ти будеш їх зачіпати, то вони підпалять нашу хату і з торбою нас пустять по світу [13, с. 29]»; а також про давні уявлення наших предків про космос: «На небі він розбирався, як у своєму дворі. «Оце, – каже дід, – квочка вийшла на небо з своїми курчатами, а там великий віз, а далі теліжки, он там – риба, рак... [13, с. 28]».

Таким чином, ще однією рисою прози М. Томчання означеного періоду, за словами В. Попа, є тема прив'язаності до рідних коренів, гордості за свій рід і народ, ідея невмирущості любові до рідної землі, спадкоємності поколінь, що органічно зливається з темою історичної пам'яті, вони містять чимало виразних деталей, що розкривають світовідчуття й світогляд народу, неоціненний досвід етнопедагогіки [9, с. 57].

Отже, розглянуті твори М. Томчання, зокрема «Латаний мішок», «Повернення», «Іринка», «На межі» тощо, написані автором в перше повоєнне десятиріччя, є яскравими зразками творів соціалістичного реалізму. Однак, незважаючи на це, письменнику подеколи все ж вдається вийти за межі затісних рамок тогочасної цензури, про що свідчить цикл оповідань кінця 50-60-х років ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадзьо Ю. Земля і любов / Ю. Бадзьо // Дніпро. – 1966. – № 4. – С. 140–147.
2. Балєга Ю. «Зміст «похвали» і закидів» / Ю. Балєга // Літературна Україна. – 1965. – 25 травня. – С. 3.

3. Беляєв В. Картини з життя / В. Беляєв // Жовтень. – 1951. – № 4. – С. 124–126.
4. Вишневський І. П. Закарпатські новелісти / Вишневський І. П. – Вид.-во Львівського університету, 1960. – 114 с.
5. Дончик В. У праці й любові / В. Дончик // Вітчизна. – 1974. – № 5. – С. 207–210.
6. Історія української літератури : у 8 т. / Редкол. : Б. С. Буряк (гол.), О. Є. Засенко та ін. ; АН УРСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1969 –
Т. 8 : Література післявоєнного часу (1946-1967 рр.) / Авт. : Д. Т. Вакуленко, К. П. Волинський та ін.; Ред. Л. М. Новиченко. – 1971. – 571 с.
7. Мишанич О. Дума про людську долю / О. Мишанич // Вітчизна. – 1965. – № 4. – С. 200–203.
8. Наєнко М. Історія українського літературознавства : [підручник] / Михайло Наєнко. – К. : Академія, 2001. – 360 с. – (Альма-матер).
9. Поп В. Творчість Михайла Томчаниї : Літературно-критичний нарис / В. Поп. – Ужгород : Патент, 1997. – 160 с.
10. Семенчук І. Трагедія родини Жменяків / І. Семенчук // Літературна Україна. – 1966. – 4 лютого. – С. 4.
11. Сидоряк М. «Бажане чи дійсне?» / М. Сидоряк // Літературна Україна. – 1965. – 22 січня. – С. 5.
12. Смолич Ю. Перший крок / Ю. Смолич // Дніпро. – 1951. – № 6. – С. 119–122.
13. Томчаниї М. І. Після ночі : Оповідання. Повісті / М. І. Томчаниї – Ужгород : Карпати, 1989. – 301 с.
14. Томчаниї М. Шовкова трава : Оповідання / М. Томчаниї. – Ужгород : Книжково-газетне видавництво, 1950. – 92 с.
15. Ференц Н. С. Основи літературознавства : [підручник] / Н. С. Ференц. – К. : Знання, 2011. – 431 с. – (Вища освіта XXI ст).

16. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви // Франко І. Зібрання творів у 50 т. / Іван Франко. – Т. 1-50. – К. : Наукова думка, 1976 – 1986. Т. 41. – С. 37.

Стаття надійшла до редакції 14 грудня 2012 року

УДК 811.161.1+811.161.2'37

*Людмила Довбня, Тамара Товкайло
(м. Переяслав-Хмельницький)*

СЕМАНТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ РОСЛИН І ЇХ ЧАСТИН В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті аналізуються семантичні зміни п'яти праслов'янських за походженням лексем української мови в зіставленні з російськими, які презентують тематичну групу «Назви рослин та їх частин» зі списку, запропонованого американським мовознавцем М. Сводешем. Акцентується увага на основних семантичних процесах, що є регулярними і продуктивними в межах описаної лексики, – метафоризації та метонімізації. Зіставляються наслідки історико-семантичних змін досліджуваних іменників у сучасних українській та російській мовах.

Ключові слова: праслов'янські лексеми, семантичні зміни, тематична група, метафоризація, метонімізація, семантична структура.

В статье анализируются семантические изменения пяти общеславянских по происхождению лексем украинского языка в сопоставлении с русским, представляющих тематическую группу «Названия растений и их частей» из списка, предложенного американским языковедом М. Сводешем. Акцентируется внимание на основных семантических процессах, являющихся регулярными и продуктивными в пределах описанной лексики, – метафоризации и метонимизации. Сопоставляются результаты историко-семантических изменений исследуемых имен существительных в современных украинском и русском языках.

Ключевые слова: общеславянские лексемы, семантические изменения, тематическая группа, метафоризация, метонимизация, семантическая структура.